

Zdeněk Kratochvíl: **Uvedení k filosofii**

Dvouhodinovka po oba semestry.

Určeno studentům nefilosofických oborů FF, včetně studentů religionistiky.
nám. Jana Palacha, v posluchárně 131 – Středa od 15:50 – oba semestry

Anotace:

Sledování vztahů filosofie a ne-filosofie (tedy různých náboženství, literárních žánrů i oborů vědy) na příkladech z různých dob a prostředí. Rozdělení přednášek je tematické, přesto časté odkazy na „dějiny filosofie“ a na problém dějinnosti nebo evoluce i mimo filosofii. Co vlastně je filosofie? Může být filosofie výsadním polem pěstování moudrosti?

Upozornění:

Po minulých zkušenostech dávám předem na vědomí ctěným posluchačům, že tento kurs není míněn jako nejsnadnější z paralelek „pro neoborové studenty“.

Nepředpokládá žádné znalosti, ale spojení bazální inteligence a zájmu o věc, protože jinak by to byla ryzí nuda a mus.

Atestace:

Zkouška u přednášejícího, obvykle ústně. Na základě alespoň dvou z těchto položek:

1. Obsah přednášek.
2. Marcel Detienne: Mistři pravdy v archaickém Řecku, nakl. Oikúmené, Praha 2000.
3. Miroslav Petříček: Úvod do současné filosofie, nakl. Hermann a synové, Praha, několik vydání v průběhu 90. let.
4. Zdeněk Kratochvíl: Filosofie mezi mýtem a vědou (od Homéra po Descarta), v tisku v nakl. Academia Praha pro podzim 2009 (asi říjen) – nelekněte se, půjde jenom menší podmnožinu toho.

Individuálně je možné domluvit jinou literaturu podobné úrovně a rozsahu. Viz seznam doporučené literatury v sylabu.

Podrobný sylabus:

Zimní semestr:

1) Proč filosofie? Co je to filosofie? Etymologický význam ("láska k moudrosti", viz Dógenova legenda o Pýthagorovi) a tradiční významy tohoto slova (zavedeného asi Platónem).

Není už v určení filosofie zakotven europocentrismus (dokonce graecocentrismus)? Řecká filosofie a jiné moudrostní tradice, zvl. neevropské. Jaké tradice vlastně považujeme za "evropské"?

Pavouček souvislostí: geograficky a chronologicky, orientační jména a základní pojmy.

Genealogická odvislost evropských filosofických tradic (vč. arabské a hebrejské) z řecké filosofie. Mimo řecký vliv je jen Indie do 4. st. př.n.l. a vzdálenější kultury až do novověku.

2) Tradiční hrdost filosofie: zvláštní nárok na pravdu. Není vlastní jenom Evropě a jenom filosofii, ale v evropské filosofii a vědě dostává zvláštní podoby. Odkud se bere pravda a nárok filosofie na ni?

Zvláštnost filosofie: Možnost diskutovat vlastní předpoklady.

Je pravda, že "filosofie hledá pravdu"? Proč občas (a kdy?) stojíme o "pravdu" a co tím vlastně myslíme? Vzájemný soulad dvou výpovědí? Soulad výpovědi s věcí? Soulad věci s čímisi, o co v ní jde, nebo s jejím projevem? Zjevnost, neskrytost?

Filosofie bez problému pravdy (Hérakleitos nebo jinak zase postmoderna) a filosofie hledající pravdu.

Paradoxy vztahu celku a části. Paradoxy vědomí smrtelnosti.

3) Příklady pojetí filosofie a pravdy:

Tradiční metafyzika (např. Tomáš Akvinský, 13.st.):

Pravda výpovědi: Soulad výpovědi naší mysli s věcí, o které vypovídá. (Např. věta: "Toto zlato je pravé.")

Pravda věci: Soulad věci s myslí boží. (Např. pravost toho zlata.)

(Pravdivost výpovědi se zakládá na pravdivosti věci. Naše mysl dosahuje pravdy díky neklamnosti mysli boží.)

Zákon tří stadií (August Comte, "pozitivní filosofie", 1830, vzorem je přírodověda):

1. Stadium: Mýtické (náboženské, dětské); netáže se - nebo má neověřované hotové odpovědi na obecné otázky.

2. Stadium: Metafyzické (theologické, filosofie do Comtea, dospívání); táže se, ale spokojuje se s obecnými a ne vždy ověřitelnými odpověďmi.

3. Stadium: Pozitivní (vědecké, dospělost); táže se na objektivní fakta tak, aby to bylo užitečné - a za odpověď považuje pouze ověřitelná fakta. (K tomu se vrátíme při problémech vědy na konci kurzu.)

Nauka o třech pohybech (Jan Patočka, 1970):

1. Pohyb přijímání

2. Pohyb reprodukce

3. Pohyb transcendence

Podobnosti, rozdíly a vliv těchto i jiných pojetí. Pro které se rozhodnout a proč?

4) Je pravda, že "filosofie hledá pravdu"? Proč občas a kdy stojíme o "pravdu" a co tím vlastně myslíme?

Antropocentrismus a antropomorfismus našeho myšlení a vnímání.

Co je "objektivní" a co je "subjektivní"?

Přirozenost, skutečnost, objekt a pravda.

Vztah pravdy a morálního hlediska.

Myšlení a řeč. Pravda v různých diskurzích a žánrech. Pluralita literárních žánrů užívaných pro filosofii - v chronologickém pořadí se objevují např.: poezie, satyra, moudrostní (sapienciální) výroky, parafráze náboženské řeči, logická argumentace, dialog, naučné pojednání, traktát, esej, vědecké zkoumání, román.

Vztah žánru (diskurzu) a pojetí pravdy - např. v matematickém důkazu a v pohádce.

5) Hledání životního tvaru: dá se najít jako hotový, nebo musí vyrůst, nebo je dán či vnucen? Vztahy svobody a mezí. Tradice jako opora nebo okovy. Svoboda a osudová moc (různá pojetí svobody a různá pojetí osudu).

Vztahy tradice a náboženství, náboženství a filosofie.

Hypotéza: Filosofie možná vyrůstá ze situace, kdy náboženství otevírá nějaké možnosti nebo nároky, které jsou čistě náboženskými prostředky obtížně uskutečnitelné.

6) Co je "náboženství" (EUSEBEIA, religio). "Úcta, vztah" (SEABS, opak k neglegere).

Jaká náboženství máme. Náboženství jako základ společenství nebo jako soukromá záležitost. Ateismus a jeho formy. Naivní rozlišování náboženství: podle počtu bohů, podle "pravdivosti", "zjevenosti"...

Rozlišování podle religionisticky podstatnějších hledisek: podle role rituálu, role mýtů, role základních textů (včetně jejich vnitřního pojetí jako např. zjevených - a jakým způsobem), existence a váhy nauky, životní praxe, existence a typu náboženských institucí, povaha umění (zobrazování, hudba...).

Příklady:

Křesťanství: Různá role ritu ve škále od pravoslaví (největší), katolické církve, luterských církví po liberální protestantismus; role mýtů většinou nepřiznávaná, historicismus; Bible jako zjevené Slovo boží, leč složité pojetí zjevenosti; vypracovaná náboženská nauka (maximum v katolické věrouce); důraz na životní praxi (eupraktičnost) v průměrné míře; vypracované církevní instituce (ve škále od katolické církve přes pravoslaví po evangelické církve); zobrazování ve škále od pravoslaví po kalvinismus značná role hudby, ale až na výjimky bez tance.

Řecké náboženství: Obvyklá role ritu (leč málo známá); mohutná role mýtů; malá role textů (na poměry gramotného prostředí); málo náboženské nauky (a nejednotné); eupraktičnost v základních věcech; téměř bez významných institucí (jen při některých kultech); mohutné zobrazování, hudba, zvláštní role divadla (tragédie).

Islám: Minimalizovaný ritus; krajní historicismus (mýty jen nepřiznaně); krajní role textu s jednoduchým pojetím jeho zjevení (Korán je božská skutečnost sestoupivší přímo k Prorokovi); vypracovaná nauka právního charakteru; církevní instituce jen v menšinách (hlavně Šía); zákaz zobrazování, téměř bez náboženské hudby, hudba a tanec v neortodoxním prostředí (dervišové).

7) Základní náboženské obrazy, přítomné často i ve filosofii (ať už přejaté, transformované nebo

kritizované):

Kosmos (mundus), celek, tabu, mana, kult (cultus, ritus), mýtus, původ, počátek, vzor (pravzor)...

Různá určení mýtu:

Primordiální příběh, navazování vztahu k počátku jeho kultickým vyprávěním.

Zpřítomňující manifestace posvátna slovem.

Zpřítomnění prapůvodního děje slovem.

Slovní stránka rituálu.

Mýtus a cyklický čas: Obnovování, vztah k počátku, původu, který je jiného řádu.

Pravzor a jeho uskutečňující nápodoba rituálem i každou činností. Jeho zpřítomnění mýtem.

Evropská představa o lineárním čase, otevřeném filosofii, vědou, vírou.

8) Dědictví starých (předřeckých) náboženství:

Anatolie a egejská oblast: obrazy Bohyně, krocení Býka, pole a pěstování.

Mýtus o Gilgaméšovi. Transkulturní motivy a analogie: hledání nesmrtelnosti, potopa, had...

Mýtus knihy Genesis o Stvoření (Hexaemeron). Rozdíly od novodobého "kreacionismu".

Zvláštnosti Boha Stvořitele v náboženství a ve filosofii.

9) Mudrci a filosofie (v Řecku: "7 mudrců").

Transkulturnost sapienciální vrstvy řady velkých náboženství:

Obraz "probuzení" (Indie: "Buddha", v Řecku: Xenofanés, Parmenidés, Hérakleitos, Sókratés, Platón...). Dědictví ve filosofii: "vědomí", poznání sebe sama (gnóthi seuauton), záhada "Egó".

V Řecku jako dědictví Apollónova kultu v Delfách (Chilón, Sókratés, Plútarchos).

Emenace a koncentrace, mnohost a jednota, sestup (pád) a návrat, koloběh života, cyklus duše.

Obraz narušené rovnováhy - nebo spíše rovnováhy v cyklu vychýlení z ní.

Co míníme slovem duše? Pojetí filosofie jako péče o duši.

10) Řecké náboženství a jeho dopad ve filosofii:

Různé hypotézy o zrodu filosofie: negace mýtu, logizace mýtu, transformace...

Zeus (jedno, osud, světlo), Athéna (myšlenka), Apollón (řeč, osud, mysl, harmonie, světlo),

Dionýsos (mnohost, emoce), Hermés (řeč, rozhraní, horizont), Hádés (Neviditelný, emoce),

Artemis (fysis).

Epos, mytologie, lyrika, tragédie, moudrost, filosofie (ale i komedie, román).

Klasická (platónská) filosofie jako zásadní intelektuální reforma Apollónova kultu:

důraz na vědomí (koncentrace), vědění (poznání, epistémé); světelná metaforika poznání;

etické souvislosti, politické souvislosti.

11) Fysis (příroda, přirozenost) a kultura:

Sofistické rozlišení: "od přírody" (přirozenosti, fysis) - "dohodou, zákonem" (nomó).

Proměnlivost, mnohovýznamovost a uplývavost fysis. Její uchopování a pěstování, ale i

destrukce a zapomenutí.

Péče o přirozenost a péče o duši.

Přirozenost, tělesnost, duše.

12) Latinské náboženství a jeho dopad ve filosofii:

Velká role ritu (a rituálního práva); destrukce mýtu (fabula) už ve staré době (pak převzetí řeckých mýtů a nová tvorba vlastních verzí); tajné texty; právní náboženská nauka; výrazná eupraktičnost a moralismus; četné instituce; málo zobazování (hodně pak až pod řeckým vlivem), divadlo až převzaté z Řecka.

Dopad ve filosofii: pojmy "fundatio, institutio, actoritas, cultura, meritum (zásluha), poena (odplata, trest)".

Rozlišení "přirozený" (naturalis, původně ve významu "rodný") - "nadpřirozené" (nadpřirozený), původně v rámci Ciceronova učení o trojí theologii: "přirozené, politické a nadpřirozené".

Touha po jednoznačné jasnosti a zřetelnosti (clare et distincte) myšlenkového výrazu, ale samo převzetí řecké filosofie do jiného jazykového a kulturního prostředí je provázeno terminologickými zmatky, které chce napravit až scholastická metoda pojmových distinkcí.

13) Křesťanství a jeho dopad ve filosofii:

Víra (pistis), milost (charis, gratia), naděje (elpis); dávající láska (agapé).

Rozlišení "přirozenost (fysis)" - milost (charis)", zvl. Pavel z Tarsu a pak Aurelis Augustinus.

Zúžení významu slova "inspirace (eunthusiasmos, inspiratio)" na význam náboženský, resp. pak rozlišování mezi tímto striktním a širším obecným významem. (Zatímco pro řecké náboženství není rozdíl mezi inspirací náboženskou a třeba uměleckou, alespoň ne slovně.)

Zvláštní pojem "zjevení (epifania, revelatio)", užší než v řeckém náboženství, analogicky k "inspiraci".

Problém různých významů slovního spojení "křesťanská filosofie":

biblické myšlení, nauka odkázaná Ježíšem (tak u prvních apologetů v raném 2. st.);

řecká filosofie provozovaná křesťany a také z křesťanské náboženské inspirace (tak poprvé u apologetů Justina kolem poloviny 2. st., navíc k předchozímu významu, podobně pak u Klémenta a Órigena).

Letní semestr:

1) Péče o duši a výchova, vzdělání (Platón, Patočka).

Vzdělání a působnost řeči (náboženské, filosofické, školní, poetické, politické - sofisté).

Paradoxy výchovy, vzdělání a učení (odkud se bere pravda a životní orientace).

Augustinův paradox učitele.

Scholastické pojetí vzdělání, založené na autoritě a její interpretaci.

Paradoxy knižní vzdělanosti (M. Ficino, 15.st.).

2) Sókratés - zakladatelská legendární postava filosofie nebo kverulant a ironický tazatel?
 "Porodnické umění" myšlenek.

Síla otázky. Kde se vynucuje odpověď: ve škole a při soudním šetření.

Hermeneutická otázka po předpokladech řečeného.

Platón - racionalista nebo mystik? Vztah myšlení (nazírání duchem) a vnímání (prožívání).

Podobenství o jeskyni.

Různé interpretace jeskyně: svět, klenba lebeční, děloha ...

Různé interpretace vytahování: vtělení, porod, dospívání, smrt.

Co vytahuje z jeskyně?

3) Podobenství o úsečce:

Co je vnímatelné a co nazírané duchem.

Vnímatelné se dělí na zcela zdánlivé nápodoby a na běžně zakoušené věci.

Nazírané duchem se dělí na matematické entity a na skutečné ideje.

Čtyři stavy duše: napodobování, důvěra, rozum, duchovní nazírání.

Idea dobra je ještě i mimo toto dělení.

Anamnésis.

Idea a ideály, Erós a sublimace. Krása.

Role "dialektiky" a "důkazu".

Scholastická metoda dělení pojmů. Sic et non (Petr Abaelard).

4) Bůh, Dobro, smysl, účel. Výsostnost a problematičnost těchto výrazů, které vyslovujeme vždy
 jaksi "na dluh".

Myšlení analogií.

Příčina a následek (účinek). Řetězce příčin?

Kdy lze rozlišovat mezi smyslem a náhodou?

Osud a determinismus nebo svoboda (nahodilá nebo účelná)?

Paradoxy každého z těchto pojetí.

5) Jak se dělá tradiční věda do novověku (do zač.17.st.)?

Filosofie a vznik věd. Zvláštní postavení geometrie.

Aristotelés: Jak se dělá pojem a jak se s ním zachází. Abstrakce a dedukce.

Co je to "důkaz". Problémy empirismu; problémy experimentální metody.

Filosofie jako metafyzika: role logiky.

Rozklišení fyziky a theologie (Albert Velký).

Rozlišení filosofie a theologie (Tomáš Akvinský).

6) Proměna novověké filosofie a vědy. Cogito sum (Descartes), subjekt a objekt.

Pojem "redukce". Nárok vědy na platnou pravdu.

Kumulativní pojetí poznání (osvícenství, pozitivismus).

Pojem "paradigmatu" (Thomas Kuhn).

Pozitivistické a popperovské určení vědeckosti vědy (verifikace a falzifikace).

7) Problém statutu společenských věd:

Rozdělení na přírodní vědu a "duchovědu" (Geistwissenschaft), resp. "humanitní obory".

Novověká představa člověka jako jediného zdroje (nebo alespoň jediného měřítka) hodnot.

Možnosti formalizace (logizace, matematizace) společenských věd.

Společenské vědy a zrod ideologií.

Filosofie a politika: ústavnost, demokracie, utopie, "poradenství", "konstruktivismus". Ideologie.

8) Dějiny: Historická věda a vědomí dějin.

Dějiny filosofie a filosofie dějin (problematicnost obojího, Augustinus, Hegel, Patočka):

Vázanost dějin na vědomého člověka, kontinuita tradice.

Křesťanský mýtus o dějinách (Augustin) a jeho dědicové.

Dějiny nebo eschatologie - nebo pokrok (osvícenství) nebo evoluce?

Krise dějin nebo krize určitého mýtu o dějinách a krize latinské tradice?

9) Novodobé výzvy vědy filosofii:

Evoluce, astrofyzikální kosmologie, fyzika mikrosvěta, sociobiologie, kybernetika, média.

10) Jaké je "náboženství" dnešní doby?

Role různých náboženských tradic i ateismu, synkretismus.

Lze myslet životní orientaci v mediálním světě "informace" a reklamy?